
A. I. ALOMAR I CANYELLES

**LA TERMINOLOGIA DE
L'ARMAMENT A LA VERSIÓ
CATALANA DEL SEGLE XIV
DE L'EPITOMA REI MILITARIS
DE FLAVI VECECI RENAT¹**

L'*Epitoma rei militaris*, l'obra més coneguda de Flavi Vegeci Renat, alt funcionari romà que va viure entre el segle iv i el v, satisfà en el camp bèl·lic, juntament amb els *Estratagemes* de Juli Fronti i els *Fets i dits memorables* de Valeri Màxim, «la demanda generalitzada que existeix arreu d'arromançaments d'uns certs clàssics dipositaris d'una certa informació tècnica, històrica i moral» en els segles xiv i xv (Badia 1983:202). La utilitat pràctica de l'obra de Vegeci explica, doncs, la difusió dels manuscrits del seu tractat, el qual esdevé a l'època medieval el manual fonamental sobre la guerra i és traduït a moltes llengües al llarg del segle xiv. La seva traducció del francès al català va ser obra de Jacme Castellà, el qual L. Badia (1983:209) identifica amb el camarlenc de Violant de Bar entre 1380 i 1392.

L'interès a l'Edat Mitjana per Vegeci encara va augmentar quan hom es va acostar al Renaixement i va ressorgir la infanteria, va decaure la lluita dels cavallers, que constituïa una aventura personal i aristocràtica, i, amb la millora de la ballesta i de les armes de foc i l'aparició de la pica, la funció de la cavalleria es va tornar a correspondre amb la proposada per Vegeci, quan la guerra esdevingué quelcom d'eficientment destructiu.

Pot estranyar de trobar l'obra de Vegeci en l'inventari fet l'any 1476 (Hillgarth 1991:529) dels béns del mallorquí Ferran Valentí (*legum, doctor, civis*), un dels nostres

(1) Aquest treball amplia la temàtica tractada a l'edició de la versió catalana de l'obra de Vegeci que té preparada l'autor, començada com a tesi de llicenciatura. Les concordances de l'*Epitoma rei militaris* han estat preparades pel Sr. Joan Torruella, de l'Arxiu Informatitzat de Textos Medievals Catalans, les quals li agraïm.

principals humanistes i traductor de les *Paradoxa* de Ciceró, que va estar en contacte epistolar amb els humanistes italians del moment, alguns dels quals tractà personalment a la cort napolitana de 1416 a 1438:

101. Item, un altre libre de pregamí de forma poca, cubert de fust e pell vermella, intitulat *Vegeci, De re militari*. (inv. núm. 333.B.)

Però el seu interès per Vegeci s'ha de relacionar no només amb el seu gust pels clàssics sinó especialment amb el seu interès per l'armament i el seu maneig. De fet, l'any 1466 Valentí intervingué en tot i per tot («in omnibus») com a expert en lleis i en tot tipus d'armes («in omni armorum genere perito») en el tribunal que examinà Arnau de Castellbò d'«espasa, broquer, spasa de dues mans, lança, puyal e dall» per al grau de mestre d'armes (Llompарт 1991).²

És un fet que, com indica L. Badia (1983:215), Vegeci arribà «a una èlite assedegada de saber i ben instal·lada dintre la societat catalana de la darrereria del XIV»: es troba a l'obra de l'influent Francesc Eiximenis, contemporani del traductor Jacme Castellà (Badia 1983:207), i encara més envant, podem afegir, ja que la seva influència, directa o a través d'Eiximenis, és evident al *Tirant* (Riquer 1990:206).

L'estudi de la terminologia de l'armament que trobem a la traducció catalana del segle XIV del tractat de Vegeci és interessant pel valor d'aqueixa obra dins la història militar i abasta diversos aspectes: en primer lloc, l'inventari de les unitats d'aquest camp que s'hi troben, la seva classificació i llur estudi etimològic en el cas de les novetats; en segon lloc, l'estudi de la terminologia catalana en relació amb la de la versió llatina,³ és a dir, l'anàlisi detallada del tipus de correspondències que s'han establert entre les unitats lèxiques dels dos idiomes i l'explicació de l'origen de les seves característiques.

Els apartats primer i segon estan absolutament condicionats pel fet que la versió catalana no sigui una traducció directa des del text llatí sinó d'una de francesa, que encara no tenim.⁴

Per tal de fer avançar el coneixement de l'obra malgrat aquestes mancances actuals i perquè els resultats d'aquest estudi ajudin a descobrir la versió original, hem fet com si l'origen immediat de la versió catalana fos el text llatí. Saber que l'intermediari entre el text llatí i el català va ser francès ha ajudat en l'estudi de les unitats lèxiques noves en català (les característiques del qual totes soles ja haurien bastat per determinar-ne l'origen francès). Les errades del traductor català són, primer, per deficiències de coneixement del francès i, segon, del llatí.

A l'hora d'analitzar el lèxic català de l'armament emprat a la traducció de l'obra de Vegeci hem tingut en compte que tant l'original llatí com les versions francesa i catalana són manuals escrits amb un objectiu didàctic, pràctic. En el cas de la versió original llatina, la intenció era que l'Imperi Romà tornés als enyorats moments d'es-

(2) Actualment ens sorprèn l'especialització que implica el domini de les arts marciais orientals, però a l'època medieval també existia aquí i n'hi havia manuals il·lustrats, dels quals se n'ha conservat algun a Alemanya (vegeu també l'estudi de Gabriel Llompарт (1978)).

(3) Vegeu tractat el lèxic de l'armament d'una altra obra llatina, ja medieval, a l'edició de la traducció del *Liber Maiolichinus de gestis pisanorum illustribus* feta per Mireia Mulet Mas, Palma, 1991, p. 79-80.

(4) Hem emprat l'edició francesa de 1515 l'*Epitoma institutorum rei militaris* que teníem avinent a l'hora de preparar aquest treball (cal dir que es correspon prou fidelment amb el text de l'edició crítica de K. Lang, 1885).

plendor; i en les versions medievals hom volia acostar els mateixos coneixements militars romans als capitans de l'època.

L'esmentada orientació pràctica del tractat fa que el traductor tendeixi sovint a mantenir el text en l'estil directe del llatí i a fer parlar Vegeci com a contemporani:

e appelle's falç (55v,24) / et falx uocatur (137,11-12)
lo qual lavors se appellava verrincle e ara se nomena verrut (20r,23-24) / quod tunc vericulum nunc verutum dicitur (49,14)
usaven una manera de darts que ells appellaven gujures (10v) / Barbari ... his [pila] precipue utuntur quas bebras vocant
hi havia crochs de ferre, qui leus eren appellats (25r) / ferreos harpagones quos lupos vocant
que los romans appellaven leu (58r) / quod lupum vocant

I a vegades es mesclen els dos punts de vista temporals:

sàpien combatre de darts e de plumetes, e antigament se appellaven leuger armats (40v) / verutis uel martiobarbulis quas plumbatas nominant⁵

A més, com a manual d'ús que calia fer aplicable a l'Edat Mitjana, les traduccions francesa i catalana s'enfronten a la necessitat de fer entenedor el que exposen, cosa que, pel que fa a l'armament, vol dir fer correspondre, fins on sigui possible per als resultats pràctics, la identificació de l'armament romà amb el contemporani del traductor, francès o català, emprant una terminologia pròxima a la dels seus contemporanis.

Pel grau de coincidència fonamental entre l'armament romà i el medieval (no hi hagué una solució de continuïtat entre l'un i l'altre), fou factible de fer correspondre les armes d'una època amb les de l'altra i, per tant, que l'aplicació de les tàctiques romanes es pogués fer amb armament medieval, tot i l'esquitit coneixement medieval de l'armament antic, a l'abast justament només per tractats com el de Vegeci, i malgrat que el lèxic dels camps materials sigui el de traducció més difícil a causa dels canvis o desaparició dels objectes (dificultat sorprenent pel caràcter denotatiu de les unitats dels camps materials, amb referents físics).

Per tant, les tres versions, la llatina, la francesa i la catalana, fan un estudi «arqueològic» de l'armament i el fan en condicions negatives. Vegeci vol explicar l'armament romà anterior a la seva època, una cosa que no coneix directament, i la seva obra té el gran defecte de ser el resultat de la combinació de textos de diferents autors (Titus Livi, Vitruvi, Modest, Cèsar, Frontí, a més d'altres especialistes romans clàssics) i d'èpoques distintes. Per això presenta sovint denominacions en relació de sinonímia corresponents a diferents cronolèctes, per tal d'apropar l'obra als seus contemporanis:⁶

(5) Això és un cas de mala traducció, ja que l'objecte directe d'*appellaven* no és *leuger armats* sinó el que hauria de traduir *plumbatas*.

(6) Alguns d'aquests sinònims no s'han traduït:

Alguns trobaren a fer banastes de vergues (53v) / de ligno crates ... quas metallas vocaverunt e espases grans e altres espases pus poques (20r) / gladios maiores quos spathas vocant

e espases grans e altres espases pus poques (20r) / gladios minores... quos semispathas [semispathias: Lang] nominant

portassen contínuament grossos capells de feltre en los caps (10r) / pileis quod Pannonicos vocabant ex pellibus

E soí hom fer molt grans rodes de fust vert per empènyer soptosa (54v) / rote ... quas taleas vocant

qui ab grans lances los mataven (48v) / lanceas vel maiora spicula

darts que ells appellaven gujures (10v) / his [pila] quas bebras vocant
 sàpien combatre de darts e de plumetes, e antigament de appellaven leuger ar-
 mats (40v) / verutis vel martiobarbulis quas plumbatas nominat
 se appellaven pilez (10r) / missilia ... pila vocabantur
 qui-s appellà pila e ara se appella espiot (20r) / quod pilum vocabant nunc spi-
 culum dicitur
 lo qual llavors se appellava verrincla e ara se nomena verrut (20r) / quod tunc
 vericulum nunc verutum dicitur

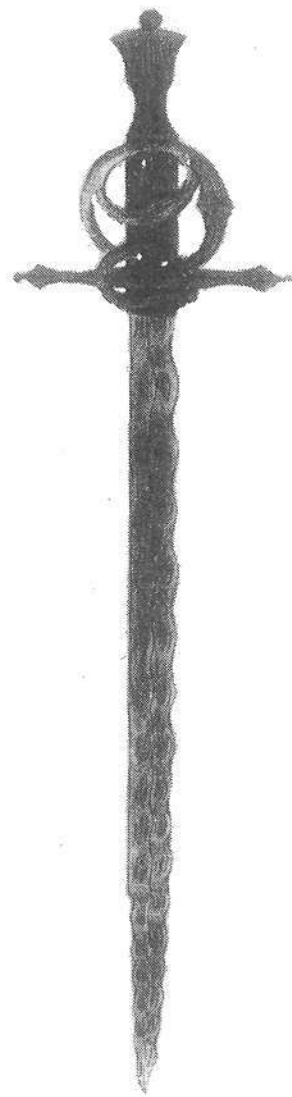
L'armament romà antic que el traductor francès i el català volen explicar és, però, quelcom que ells coneixien encara molt menys que no Vegeci, per la major distància cronològica. El resultat de l'intent de Vegeci i dels seus dos traductors de fer correspondre el lèxic d'uns altres cronolèctes amb els de les seves èpoques és l'ús d'unitats lèxiques de tres cronolèctes diferents en un mateix text (considerant com un únic cronolècte el de l'època anterior a Vegeci). A la versió catalana excepcionalment trobem en la traducció del mot *tribulos* tres «cronosinònims»: un mot llatí adaptat (*tribles*), un mot francès (*calçatrepes*) i un de català (*espinacs*).

L'obstacle principal que els traductors varen trobar en la seva tasca va ser la traducció de les denominacions d'armes romanes sense equivalència amb les medievals i la de les denominacions pertanyents a cronolèctes diferents del de Vegeci o a altres idiomes, ja esmentats.

En el punt de les diferències tecnològiques entre l'armament de les dues èpoques, el cas principal el constitueixen les armes col·lectives romanes, les defensives i les ofensives, aquestes amb acumuladors d'energia de torsió de nervis, diferents dels medievals que solien ser amb contrapès. Aleshores el traductor emprà denominacions genèriques o hiperònims (com per exemple *enginy*) o descriu l'arma sense anomenar-la o, finalment, recorre a l'adaptació del nom llatí primer al francès i després d'aquest idioma al català.⁷ En el cas de la traducció catalana, la manca de contrast amb una còpia del text llatí fa opac el terme francès. Una darrera solució, ja exemplificada, consisteix a traduir només un dels dos termes en relació sinonímica.

En el cas del llatí BALLISTA trobam un exemple d'adaptació absoluta de l'obra de Vegeci a les necessitats medievals (per tant no es pot parlar ben bé de traducció), ja que aquesta arma romana no era la *ballesta* medieval i, en canvi, a la traducció s'hi fa correspondre. També constitueix una llicència del traductor l'afegit del mot *acer* traduint *ferrum*, puix que aquest material òbviament no era conegut per Vegeci. Un altre afegit medieval és el complement *de teix* aplicat a *arc*, precisió que forneix una interessant informació sobre una de les matèries primeres dels arcs medievals.⁸

Quan el llatí presenta hiperònims (com TELUM), el català, mancat aleshores d'un mot amb el mateix abast semàntic, ofereix diferents hipònims, segons la solució del text francès, els criteris del qual no podem establir (vegeu l'apartat de l'apèndix amb les correspondències entre llatí i català).

(7) Sobre la qüestió dels cultismes medievals, vegeu Emili Casanova, «Notes sobre els cultismes en català medieval», dins *Actes del Sisè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Montserrat, 1983, p. 195-205.

(8) Vegeu sobre aquesta qüestió Edward McEwen, «Diseño y construcción de los arcos primitivos», *Investigación y Ciencia*, agost 1991, p. 53-59.

Però els hiperònims no són l'única causa de la manca de correspondència constant entre el text llatí i el català. També hi deu haver la variació com a recurs estilístic en els casos en què hom no acaba d'esbrinar les diferències entre determinades armes romanes: és el cas, per exemple, de CATAPHRACTA i LORICA, traduïdes per *cuirasses*, *asberg* i *gambaix*, sense cap criteri palès, ja que *asberg* correspon 10 cops a CATAPHRACTA i 12 a LORICA, mentre que CATAPHRACTA és traduït 8 vegades per *cuirasses*, 6 per *asberg*, 4 per *cuirasses o asbergs* i 1 per *gambaixs o asbergs*; i LORICA, 10 pics per *asberg*.

Sobre el lèxic de la versió catalana, cal remarcar el fet que no s'hi trobi el mot *mandró* traduint FUSTIBALUS, el qual és definit com «fones de cuyro ficades a bastons de quatre peus de lonch qui tiraven ab dues mans e n gitaven pedres a manera de brigoles» (40v). *Mandró* és documentat per primer cop en català l'any 1343 i al manuscrit català de Vegeci és citat a la següent nota marginal al costat de la cita anterior: «Aquestes fones uy apelam mandrons».

Tampoc no s'hi empra, i és cosa estranya, el mot *buçó* per *moltó*, que trobam al *Llibre dels Feits* i al següent fragment del *Dotzè del Crestià* (1384?) de Francesc Eiximenis que reproduïm perquè sembla procedent de Vegeci:

Poden estar vint o trenta hòmens dins ... qui poden aquí ben regir una gran biga ab lo cap agut e ferrat de la qual facen *bussó* e ab aquella poden sotscavar les pedres del mur e trocar-lo (DCVB, s.v.).

Cal comentar que a la traducció també manca del mot *fletxa*, ja que només apareix el sinònim *sageta*. Precisament també en un fragment del *Regiment de la cosa pública* d'Eiximenis (cap. 227, c.1385) trobam documentat per primer pic *fletxa*, en un text que, una altra volta, recorda Vegeci:

Exercitar los jóvens en gitar *fletxes*, sagetes, vires o quadrells ab balestes e ab archs.

Coromines (DECat, IV, 39, 52) assenyala el caràcter tardà tant de *fletxa* en català com de *flèche* en francès, davant el català *sageta* i el francès *saete* (per tant, podem suposar que a la versió francesa de Vegeci encara no hi havia *flèche*).

Sorpren igualment la manca del mot *lloriga*, per LORICA, si més no per la semblança formal natural. Aquesta mancança potser s'explica per l'especialització en l'aplicació de *lloriga* a la defensa del cavall.

Un mot recollit als diccionaris és *espinacs*, «peces de metall o fusta amb tres o quatre puntes, que posades en terra sempre en presenten alguna de dreta mentre les altres li fan de base i que s'empren contra la cavalleria i la infanteria enemigues» que trobem per primer cop en uns comptes de 1358 (DCVB, s.v. *espinac*.3).⁹

Una paraula que cal assenyalar que trobam documentada a altres llocs devers la

(9) La cita de 1358 és la següent: «Gil de Liçano de la cambra e armer del Senyor Rey [Pere III] ... És a ssaber, per X mil espinachs de ferre que comprà de Mahoma Raffachon, moro de Saragosa, a rahó de XCVI solidos VIII denarios Jaccensis lo miller» (Arxiu del Reial Patrimoni, Barcelona, Registre 782, fol. CXXXVIIIg. Maestre Racional. Notaments Comuns. Funcionari Berenguer de Codinachs), publicat dins les *Actes del III Congrés d'Història de la Corona d'Aragó* I, p. 495. Eiximenis, al *Dotzè del Crestià*, aporta aquestes altres: «sembrar-li per terra [a l'enemic] grans d'espines o d'espínacs vers o de ferro» (cap.216), «lloc on ha sembrat grans d'espínac o claus o qualche altra malesa» (cap. 269), citat per Riquer (1990: 214).

mateixa època de la traducció catalana de Vegeci (1390 i 1398) és *verrut* (< VERUTU), però la primera cita és mallorquina (Alomar 1992:II,205).

La conclusió sobre el lèxic català de l'armament emprat (a part de les adaptacions del francès) és que concorda amb el de l'època de la traducció, amb algunes mancances i presències ja indicades que confirmen la datació de la traducció catalana.

La font francesa de la versió catalana de Vegeci explica la presència de gal·licismes, alguns dels quals són sorprenents si tenim en compte la presència de francesos del seguici de Violant de Bar a la cort de Joan I que haurien pogut ajudar més el traductor, Jacme Castellà.¹⁰

Dins la terminologia de l'armament són gal·licismes els següents mots:

Gat: fr. *chat*, amb el mateix significat. Al català trobam *gata* (DCVB, s.v.).

Calçatrepes: fr. *chausse-trape* «cep, parany», «floravia», «abriülls» (*Centaurea calcitrapa*); occità *caucatrepes* (Alibert 1988).¹¹

Espiot: fr. *espie* «llança» (fr. mod. *épieu*).

Gambaix: fr. *gambais* «perpunt».

Gujura: fr. *guivre* «javelina amb forma de serp», «fletxa» (<VIPERA), per confusió de les grafies de *i* i *v* del manuscrit francès amb les de *j* i *v*.

Javelot: fr. *javelot* «javelina».

Leu: fr. *leu* (<llatí LUPU).

Plometa: fr. *ploméé* «projectil guarnit de plom».

Són adaptacions del llatí, amb el mateix origen que els gal·licismes: *falç*, *marcio-boles*, *pila*, *tribles*, *verrinclle* i *verrut*.¹²

Finalment, com a bon exemple de l'adaptació de les versions francesa i catalana a la seva època, tot i que sortim del camp estricte de la terminologia de l'armament, farem esment de la traducció dels crits guerrers. A la versió llatina tenim *ut puta* 'victoria', 'palma', 'virtus', 'Deus nobiscum', 'triumphus imperatoris' (Vegetius 1885: 73, 16-17) que a la versió catalana ha estat traduït per *monjoya*, *victòria*, *virtut*, *cavaller sent Jordi*, *Déus sia ab nós*, on d'una banda podem veure el gal·licisme *monjoya*, d'una altra expressions equivalents a algunes de les llatines i, finalment, l'afegit d'una expressió catalana, *cavaller sent Jordi*. Als crits de guerra catalans cal afegir *Aragó!*, segons la *Crònica* de Muntaner, i recordar els de *Sant Antoni!* i *Sant Jordi!* que es feien quan la cavalcada de la festa de l'Estendard del dia 31 de desembre, a la ciutat de Mallorca, passava per davant l'església de Sant Antoni de Pàdua, on hi havia la capella de la confraria dels cavallers mallorquins dedicada al patró de la cavalleria (Pons Fàbregues 1907:83-88).

Monjoya procedeix, a la traducció, del crit de guerra francès medieval *monjoie* o *montjoie* (1260), com l'occità *montjòia*. En aquestes llengües i en català procedeix de MONS GAUDII, «en memòria dels senyals de pedres que posaven, tot llançant

(10) Vet ací una mostra d'aquests gal·licismes, a part dels del camp de l'armament: *beneficiayre* (17r,9); *bosch* 'fusta' (18r, 23; 24r,12-14; 25r,9; 29v,6); *bateu* (25r,1); *bachelor* 'aspirant a cavaller' (16r,26); *flochs* 'onades' (63v,21); *garçons* (31v,24; 32r, 11-14-17; 33r,17); *maçó* (44r,30); *ontosament* (29v,23); *triayre* (10r,14-15; 14v,14; 41r,7) i *sapín* (61r,3).

(11) Al text llatí tenim TRIBULUS, procedent també del nom del card, per les pues de les llavors del vegetal que són a l'origen de la forma catalana. Al *Tirant* trobem «dues grans bótes ... aït en la cambra de les armes, que són plenes de llavor d'espinacs, los quals són tots de coure», «après féu portar la llavor dels espinacs en lo portell e llançaren-los per terra, a fi que, com los moros passassen, los se ficassen per los peus», «com foren dins lo portell ... ficaven-se aquells grans de coure per les soles dels peus ... e véu aturar los moros per les nafres de la llavor dels espinacs» (edició de Martí de Riquer, Barcelona, Ed. Ariel, 1a edició augmentada, 1979, c. XXIV, pp. 157-158). En castellà hom en diu «abrojos» com a nom de planta amb pues, de les peces amb pues del que anomenem «deixuplines», les discipulines.

(12) Caldria classificar els llatinismes en «semàntics» (nou significat llatí donat a un significat patrimonial), «cruus» (no adaptats), «mots populars rellatinitzats per creuament» i «els que varien la seua funció sintàctica», seguint Casanova (1983:203), cosa que es fa a l'estudi preliminar de l'edició de la versió catalana de Vegeci.

crits de joia, els croats i els romeus, dalt del primer cim des d'on veien Jerusalem o altre terme de llur peregrinatge» (DECat, V, 778,14,1) (més aviat, crit de guerra dels croats). En català, com en francès, té el significat de «munt de pedres posat com a fita» (DCVB, s.v.).

Presentam tot seguit les llistes alfabètiques de les unitats del camp de l'armament de la versió catalana de l'*Epitoma rei militaris* i les de la versió llatina esmentada de 1515 que s'hi corresponen. Transcrivim després el lèxic de l'armament de l'edició llatina esmentada, amb una definició mínima presa del diccionari clàssic de Gaffiot (1934) i amb les unitats de la versió catalana que hi corresponen amb el nombre de casos de cada correspondència ordenats i dels casos en què la correspondència no és biunívoca i després el lèxic de la versió catalana, amb les unitats de la versió llatina corresponents i els mateixos criteris que en la llista anterior.

A. I. ALOMAR I CANYELLES
Ciutat de Mallorca

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALIBERT, L. (1988) *Dictionnaire occitan français d'après les parlers languedociens*, Toulouse, Institut d'Études Occitanes.
- ALOMAR, A.-I. (1992) *L'armament a l'illa de Mallorca als segles XIV i XV: estudi de la seva terminologia*, Palma, tesi de doctorat inèdita.
- BADIA, L. (1983) «Frontí i Vegeci, mestres de cavalleria en català», *BRABLB* 39, Barcelona, pp. 191-215.
- CASANOVA, E. (1983) «Notes sobre els cultismes en català medieval», *Actes del Sisè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 195-205.
- GAFFIOT, F. (1934) *Dictionnaire illustré latin français*, París.
- GREIMAS, A.-J. (1980), *Dictionnaire de l'ancien français jusqu'au milieu du XIVe siècle*, París.
- HILLGARTH, J.N. (1991) *Readers and books in Majorca, 1229-1550*, París, Éditions du CNRS.
- Liber Maiolichinus de gestis pisanorum illustribus*, traducció de Mireia Mulet Mas, SAL, Palma, 1991.
- LOMPART, G. (1978) «Ideal caballeresco y escuelas de esgrima a Mallorca en el siglo XV», *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita* 29-30, Saragossa 1978, pp.149-161 (traduït dins *Tirant lo Blanc. Imatges i objectes*, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura; Conselleria de Cultura, Educació i Esports, Govern Balear, octubre-novembre, 1991).

- LLOMPART, G. (1991) «Examen de grau de mestre en armes d'Arnau de Castellbò (27-4-1466)», *Tirant lo Blanc. Imatges i objectes*, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura; Conselleria de Cultura, Educació i Esports, Govern Balear, octubre-novembre.
- McEWEN, E. (1991) «Diseño y construcción de los arcos primitivos», *Investigación y Ciencia*, agost 1991, pp. 53-59.
- MARTORELL, J. (1979) *Tirant lo Blanc*, Ed. Ariel, Barcelona.
- PONS FABREGUES, B. (1907) *La bandera de la ciudad de Mallorca*, Palma.
- RIQUER, M. (1990) *Aproximació al Tirant lo Blanc*, Quaderns Crema, Barcelona.
- VEGETIUS, F. (1885) *Epitoma institutorum rei militaris*, edició crítica de Karl Lang, Bibliotheca Teubneriana, Lipsiae.

APÈNDIX

I

Unitats lèxiques del camp de l'armament a la versió llatina de l'Epitoma rei militaris de Vegeti

ARCUBALISTA, -AE	FUSTIBALUS, -I
ARCUS, -US	FUSTIS, -IS
ARIES, -ETIS	GALEA, -AE
ARMATURA, -AE	GALEATUS, -A, -UM
BALISTA, -AE	GLADIUS, -I
BASA, -AE	HASTA, -AE
BEBRA, -AE	HASTATUS, -A, -UM
BITUMEN, -INIS	HASTILE, -IS
CARROBALISTA, -AE	IMPEDIMENTUM, -I
CASSIS, -IDIS	JACULUM, -I
CATAPHRACTA, -AE	LANCEA, -AE
CATAPHRACTUS, -A, -UM	LAPIS, -IDIS
CLAVA, -AE	LORICA, -AE
CLIPEUS, -I	LORICARIUS, -A, -UM
CONTUS, -I	LORICATUS, -A, -UM
CRATIS, -IS	LUCERNA, -AE
CRISTA, -AE	LUPUS, -I
EXOSTRA, -AE	MACHINA, -AE
FALARICA, -AE	MACHINAMENTUM, -I
FALX, -CIS	MALLEOLUS, -I
FERRAMENTUM, -I	MARTIOBARBULUS, -I
FERRUM, -I	METELLA, -AE
FUNDA, -AE	MISSILE, -IS

MUNIMEN, -INIS
MUSCULUS, -I
NERVUS, -I
ONAGER, -GRUS
OCREA, -AE
OCREATUS, -A, -UM
OLEUM, -I
PILUM, -I
PILEUS, -I
PIX, -ICIS
PLUMBATA, -AE
PLUTEUS, -I
ROTA, -AE
RESINA, -AE
SAGITTA, -AE
SAGITTARIUS, -I
SAGUM, -I
SAMBUCA, -AE
SARCINA, -AE
SARISSA, -AE

SAXUM, -I
SCORPIO, -ONIS
SCUTUM, -I
SCUTARIUS, -A, -UM
SCUTATUS, -A, -UM
SEMPISPATHA, -AE
SPATHA, -AE
SPICULUM, -I
STUPPA, -AE
SULPHUR, -IS
TALEA, -AE
TELUM, -I
TESTUDO, -INIS
TOLLENO, -NIS
TORMENTUM, -I
TRIBULUS, -I
TURRIS, -IS
VERRICULUM, -I
VERUTUM, -I
VINEA, -AE

II

Unitats lèxiques del camp de l'armament a la versió catalana de l'Epitoma rei militaris de Vegeti

ACER
AGULLÓ
ALQUITRÀ
ARC
ARMA
ARMADURA
ARNÈS
ARTIFICI
ASBERG
ASTA
BALLESTA
BANASTA
BASTÓ
BIGA
BRANDÓ
BRIGOLA

CAIRELL
CALÇATREPES
CAMBERA
CANTAL
CAPELL DE FELTRE
CAPELL DE FERRE
CARBÓ
CAVALL COBERT
CORN
CRESTA
CUIRASSES
DARD
DOLLA
ELM
ENGINY
ESCUT

ESPASA
ESPINACS
ESPIOT
ESTOPA
FALÇ
FARDELL
FELTRE
FERRAMENT
FERRE
FONA
FUSTA
LLANTERNA
GAMBAIX
GAT
GUJURA
JAVELLOT
LLANÇA
LLEU
MAÇA
MANTELLET
MARCIOBOLE
MOLTÓ

NIRVI/NERVI
OLI
PAL
PASSADOR
PEDRA
PEGA
PEGUNTA
PILA
PILAR
PLOMETA
QUADRELL
RODA
SAGETA
SOFRE
TARTUGA
TORRE MENADISSA
TRIBLES
TROSSELL
VERDESCA
VERRINCLE
VERRUT

III

Epitoma rei militaris: correspondències entre el lèxic de l'armament de la versió llatina i el de la versió catalana

I. CORRESPONDÈNCIA CATALÀ-LLATÍ

ACER
ferrum / ferre e acer: 1

AGULLÓ
aculeus: 1

ALQUITRÀ
bitumen: 1

ARC
arcus: 3
faïen escuts / fabricas arcuarias
tret d'arc / iactum teli (3)
tirar d'un arc / sagittas mittere

ARMADURA
arma: 2
machinamenta sive munimina / cuyraces
e altres armadures: 1

ARNÈS
impedimentum: 7
armorum: 1

ARTIFICI
machina: 4
tormentum: 2

- aries:** 1
De ariete, falce et testudine. De vineis, pluteis et aggere onagri vel baliste sambuca, exostra et tollenone
- ASBERG**
cataphracta: 7
cataphractus: 3
lorica: 8
loricatus: 4
- ASTA**
hasta: 1
hastilis: 2
- BALLESTA**
balista: 2
carrobalista: 3
arcubalista: 1
maiores balistas: 1
iactu teli / al tret d'una ballesta
- BANASTA**
cratis, metellas: 1
- BASTÓ [de mandró]**
fustibalus fusta: 1
- BIGA**
trabis: 2
- BRANDÓ**
lucerna / brandons e lanternes: 1
- BRIGOLA**
[fones ab bastó] a manera de brigoles sense equivalència: testudines, musculos, arietes, vineas, turrets etiam ambulatorias: ginys e brigoles qui-s portaven ab rodes e tots altres enginys
- CAIRELL**
sagitta / cayrells o passadors o sagetes: 1
- CALÇATREPES**
tribulos: 2
sinònim: espinacs, tribles
- CAMBERA**
ocrea: 3
ocreatus: 2
- CANTAL**
saxum rotundum / pedres e cantals: 1
- CAPELL DE FELTRE**
pileus ex pellibus, pannonicus: 1
- CARBÓ**
carbo: 1
- CAPELL DE FERRE**
galea: 3
cassis: 1
- CAVALL COBERT**
cataphractus equus: 2
catafractis equitibus: La gent a cavall ...
cavalis cuberts
- CORN**
cornus / corns de bous e de brúfolls: 1
- CRESTA**
crista: 2
- CUIRASSES**
cataphracta: 7
cataphractus: 3
- DARD**
missilis: 20
telum: 11
spiculum: 1
verutum: 1
hastile: 1
iaculum: 1

DOLLA

inter tubum ... et hastile: 1

ELM

cassis: 8

galea: 8

galeatus: 1

ENGINY (vegeu GINY)

machina: 12

tormentum: 5

machinamentum: 4

aries: 6

testudo: 3

musculus: 3

vinea: 3

turris (ambulatoria): 3

sambuca: 3

exostra: 3

tolenone: 3

falx: 2

onager: 2

pluteus: 2

balista: 1

scorpio: 1

ESCU

scutus: 21

scutatus: 1

clipeus: 1

cratis: 2 (vímet)

ESPASA

gladium: 13

spatha: 1

ESPINACS

tribulus: 2

ESPIOT

spiculum / pila, espiot

ESTOPA

stuppis: 1

FALÇ

falx: 2

FARDELL

sarcinis: 1

FERRAMENT

ferramentum: 3

FERRE

ferum: 2

FONA

funda: 13

fustibalis & fundis: 1

fustibulo [sic]: 1

GAMBAIX

cataphracta: 1

loricatus: 1

FUSTA

ligna: 1

GUJURA

bebra: 1

GAT

vinea: 3

GINY

machina: 4

machinamentum: 1

tormentum: 1

aries: 3

onager: 3

testudo: 1

musculus: 1

vinea: 1

turris ambulatoria: 1

JAVELLOT

missile (2), telum (1)

Darts, sagetes, lances e guavellots,
plometes e pedres (60r) [missilia sive
plumbate vel lancee, veruta vel spicula]
dards e gavellots: 2

LLANTERNA

lucerna: 1 (brandó e llanterna)

MARCIOBOLE

martio-barbulus: 1

OLI

oleum: 1

PEGA

oleum: 1

pix liquida: 1

PEGUNTA

resina: 1

PILA

pilum: 2

PILAR

basa columnae: 1

PIQUER

aries: 1

PLOMETA

plumbata: 10

QUADRELL

sagittaris (de quadrels e de sagetes): 1

RODA

rota, talea: 1

SAGETA

telum: 8

sagitta: 16

missilis: 1

malleolus: 1

falarica: 2

iaculus: 1

spiculum: 2

darts e de sagetes: 1

sagittare / gitar sagetes: 1

SOPRE

sulphur: 2

TARTUGA

testudo: 2

TORRE MENADISSA

turris ambulatoria: 4

turris: 2

TORRE MOVEDISSA

turris ambulatoria: 1

TRIBLES

tribuli: 1

TROSSELL

sarcina: 1

VERDESCA

turris: 2

VERRINCLE

verriculum: 1

VERRUT

verutum: 1

IV

Correspondència llatí-català

[Hem recollit els lexemes llatins derivats d'una unitat del camp de l'armament només si a la versió catalana hi correspon un nom d'arma]

ARCUBALISTA, -AE

solen deffendre los assetjats ab balestes de diverses maneres e ab enginys (58r)
[baliste ... arcubaliste, fustibali]

ARCUS, -US

arc de teix: 1
arc: 3

ARIES, -ETIS

piquer: 1
moltó: 10
enginy: 6
giny: 2
artifici: 2

ARMATURA, -AE

armes: 1

BALISTA, -AE

ballesta: 2
gran ballesta de torn: 1
enginy o artifici: 1

BASA, -AE

pilar de marbre: 1

BEBRA, -AE

gujura: 1 [<fr. guivre]

BITUMEN, -INIS

alquitrà: 1

CARROBALISTA, -AE

ballesta: 2
balestes majors: 1

CASSIS, -IDIS

elm: 8
capell de ferro o elm: 1

CATAPHRACTA, -AE

cuirasses: 8
cuirasses o asbergs: 3
cuirasses e asbergs: 1
gambaixs o asbergs: 1
asberg: 6

CATAPHRACTUS, -A, -UM

cavall armat o cobert: 2
cavall cobert: 2

ab cuirasses e asbergs: 1

ab cuirasses: 1

armats de cuirasses e de gambaixos: 1

CLAVA, -AE

maça: 3

CLYPEUS, -I

escut: 1

CONTUS, -I

llança: 5

CORNUS, -US

corns de bous e de brúfolls: 1

CRATIS, -IS

escut: 3

CRISTA, -AE

cresta: 2

EXOSTRA, -AE
enginy: 2
enginy o artifici: 1

FALARICA, -AE
sageta: 2

FALX, -CIS
enginy: 2
falç: 2

FERRAMENTUM, -I
ferrament: 3

FERRUM, -I
ferre (de dard): 1

llança, espasa: 1

FUNDA, -AE
fona: 14
fones de cuyro ficades a bastons: 1

FUSTIBALUS, -I
fona: 3

FUSTIS, -IS
bastó (de mandró): 1

GALEA, -AE
capell de ferre: 3
elm: 8

GALEATUS, -A, -UM
elm: 1

GLADIUS, -I
espasa: 12
espà: 1

GLADIUS MAIOR / SPATHA
espasa gran: 1

GLADIUS MINOR / SEMISPATHA
espasa poca: 2

HASTA, -AE
llança: 1

HASTATUS, -A, -UM
llança: 1 (que porta)

HASTILE, -IS
llança: 1
asta: 1
darts e lances: 2

IMPEDIMENTUM, -I
arnès: 6

JACULUM, -I
llança: 1
dard e sageta: 1
sageta: 1

LANCEA, -AE
llança: 3

LAPIS, -IDIS
pedra: 10

LORICA, -AE
asberg: 7

LORICATUS, -A, -UM
asberc: 3

LUCERNA, -AE
brandó, llanterna: 1

LUPUS, -I
leu: 1

MACHINA, -AE
enginy: 14
giny: 3
artifici: 2

MACHINAMENTUM, -I
enginy: 4

giny: 1

cuyraces e altres armadures (55r)
[machinamenta sive munimina]

MALLEOLUS, -I
sageta, falarica: 1

MARTIOBARBULUS, -I
marciobole: 1
de darts e de plumetes, e antigament se
appellaven leuger armats (40v)
[verutis vel martiobarbulis quas plumbata
nominant]

METELLA, -AE
banasta: 1

MISSILE, -IS
dard: 15
dards e llances: 2
dards e javellots: 2
sageta: 1
darts e lances (1v) [missilia/sagittis?]
de darts e de gavellots (23v) [missilibus:
de darts e de gavellots]
darts e plumetes (24r)
[missilia vel plumbata]
darts e lances (29v)
[missilia: darts e lances]
pedres ni sagetes (56r)
[sagittis ... vel missilibus]
Darts, sagetes, lances e guavellots,
plometes e pedres (60r) [missilia sive
plumbate vel lancee, veruta vel spicula:
sense traduir]

MUNIMEN, -INIS
cuyraces e altres armadures (55r)
[machinamenta sive munimina]

MUSCULUS, -I
enginy: 3

NERVINUS FUNIS
nervis: 1

NERVUS, -I
nirvis: 2

ONAGER, -GRUS
giny: 3
enginy: 1
enginy o artificis: 1

OCREA, -AE
cambera: 3

OCREATUS, -A, -UM
cambera: 2

OLEUM, -I
oli: 2

PILEUS, -I
capell de feltre: 1

PILUM, -I
pila: 2
llança: 2

PIX, -ICIS
pega: 1

PLUMBATAE, -ARUM
plometes: 10

PLUTEUS, -I (mantellet)
mantellet: 2
enginy: 2

ROTA, -AE
gran roda de fust / rote ... quas taleas
vocant: 1

RESINA, -AE
pegunta: 1

SAGITTA, -AE

sageta: 13
passador: 1
cairell o passador o sageta: 1
sagetar: 1

SAGITTARIUS, -II

los enemichs per força de quadrels e de
sagetes (53v)
[sagittariorum]

SAMBUCA, -AE

enginy: 3
artifici: 1

SARCINA, -AE

pardell: 1
trossell: 1

SARISSA, -AE

darts aguts e lances esmolades (48r): 1
[sarissas hoc est longissimos contos]

SAXUM, -I

pedra: 7
pedres e cantals: 1

SCORPIO, -ONIS

enginy: 1

STUPPA, -AE

estopa: 1

LIBRALIS SAXUM

pedra punyal: 1

SCUTUM, -I

escut: 22

SEMISPATHA, -AE

espasa poca: 2

SPATHA, -AE

espasa: 1
espasa gran: 1

SPICULUM, -I

espiot: 1
dard: 1
passador gran: 1
grans lances (48v)
[lanceas vel maiora spicula]
de les sagetes (53v)
[sagittarum ... spicula]
Darts, sagetes, lances e guavellots,
plometes (60r)
[missilia sive plumbate vel lancee, veruta
vel **spicula**]

SULPHUR, -IS

sofre: 2

TALEA, -AE

roda de fust: 1

TELUM, -I

dard o sageta: 1
dard e sageta: 5
dard e llança: 1
dard: 4
sageta: 2
llança: 1
javellot: 1
arma: 2

TESTUDO, -INIS

giny: 1
enginy: 4
tartuga: 3

TOLLENO, -NIS

enginy: 3
artifici: 1

TORMENTUM, -I

enginy: 6
giny: 1
artifici: 1
machinas et tormenta: 1

TRIBULUS, -I

calçatrepes: 2
espinachs: 2
tribles: 1

**TURRIS AMBULATORIA / torre
menadissa (3)**

VERRICULUM, -I

verrinclle: 1

VERUTUM, -I

verrut: 1
Darts, sagetes, lances e guavellots,
plometes (60r)
[missilia sive plumbate vel lancee, **veruta**
vel spicula]

VINEA, -AE (gat)

enginy: 5
artifici: 2
gat: 3

